

УДК 159. 942.5

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.9>**О. П. Ляц**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

СИСТЕМНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ГЕНЕЗИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлено психологічну модель генези емоційного інтелекту в юнацькому віці. Висвітлено психологічні закономірності розвитку емоційного інтелекту: системну детермінацію генези емоційного інтелекту в юнацькому віці (система гендерно-вікових, психофізіологічних, когнітивних, особистісних чинників). Генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці розглядається як процес становлення та розвитку афективно-когнітивного (здатність особистості до ідентифікації емоцій), поведінково-діяльнісного (здатності особистості до використання і розуміння емоцій), мотиваційно-рефлексивного (здатність особистості до свідомої регуляції емоцій) компонентів емоційного інтелекту особистості на різних етапах юнацького віку.

Генези емоційного інтелекту в підлітковому віці відбувається у відповідності з наступними законами, такими як: 1) систематичне визначення генези емоційного інтелекту в юнацькому віці; 2) структурна та функціональна єдність компонентів емоційного інтелекту особистості молоді; 3) інтеграція механізмів актуалізації та реалізації емоційних, інтелектуальних та функціональних функцій у розвитку емоційного інтелекту особистості молоді.

У змісті психологічної моделі генези емоційного інтелекту в підлітковому віці системний детермінізм характеризується заздалегідь визначеними рівнями розвитку компонентів (афективної, когнітивної, поведінкової, мотиваційної, рефлексивної) емоційного інтелекту та низкою чинників (гендерно-віковими, психофізіологічними, пізнавальними, особистими). Важливим аспектом у розвитку емоційного інтелекту є баланс його компонентів з гендерно-віковими, психофізіологічними, пізнавальними, особистісними параметрами. Баланс розвитку емоційного інтелекту в юнацькому віці був взаємозалежним з силою і рухливістю, практичним розумом, мотиваційними, емоційними та вольовими властивостями.

Емоційний інтелект як інтегрований конструкт передбачає функціональну єдність емоційних та інтелектуальних процесів у цілісній системі здібностей щодо сприйняття, розпізнавання і розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, управління емоційними проявами. Психологічна структура емоційного інтелекту юнаків методологічно ґрунтується на принципах системності, детермінізму як залежності психічних явищ від чинників, що їх зумовлюють, положеннях психологічних теорій діяльності, особистості, положеннях про структуру особистості та її розвиток в середовищі та діяльності; принципах організації психологічного дослідження; уявленнях про сутність, психологічні механізми та умови формування особистості в юнацькому віці.

Ключові слова: емоційний інтелект, детермінованість, генеза, юнацький вік, гендерно-вікові чинники, психофізіологічні чинники, когнітивні чинники, особистісні чинники.

Постановка проблеми. Генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці – процес становлення та розвитку афективно-когнітивного (здатність особистості до ідентифікації емоцій), поведінково-діяльнісного (здатності особистості до використання і розуміння емоцій), мотиваційно-рефлексивного (здатність особистості до свідомої регуляції емоцій) компонентів емоційного інтелекту особистості на різних етапах юнацького віку.

У змісті психологічної моделі генези емоційного інтелекту в юнацькому віці системна детермінованість характеризується зумовленістю рівнів розвитку компонентів (афективно-когнітивного, поведінково-діяльнісного, мотиваційно-рефлексивного) емоційного інтелекту від сукупності чинників (гендерно-вікових, психофізіологічних, когнітивних, особистісних). Важливим аспектом

в розвитку емоційного інтелекту є збалансованість його складників з гендерно-віковими, психофізіологічними, когнітивними, особистісними параметрами. Збалансованість розвитку емоційного інтелекту в юнацькому віці є взаємозалежною з силою і рухливістю, практичним інтелектом, мотиваційними, емоційно-вольовими властивостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології ХХ століття дослідження інтелекту розвивалися в кількох напрямках: вивчення психофізіологічних задатків загальних розумових здібностей (Б. Теплов, В. Небиліцин, Е. Голубєва, В. Русалов), емоційної та мотиваційної регуляції інтелектуальної діяльності (О. Тихомиров), когнітивних стилів (М. Холодна, Я. Пономарьов). Упродовж останнього часу розвиваються такі нові напрями дослідження, як особли-

вості «імплицитних» теорій інтелекту (Р. Стернберг), регуляторні структури (А. Піаже), зв'язок інтелекту і креативності (Е. Торренс) [2; 4; 7].

Серед західних учених, які розробляли концепції емоційного інтелекту, були Д. Гоулмен, П. Саловей, Дж. Майер, Д. Карузо, Г. Гарднер, Р. Бар-Он, С. Хейн, Р. Купер, А. Саваф [11; 12].

На сьогодні в Україні з'явилися дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій (Е. Носенко), вивчення EQ як детермінант внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк) та показника цілісного її розвитку (О. Філатова) [9].

Введення поняття емоційного інтелекту в психологічний тезаурус сприяло інтенсифікації досліджень, спрямованих на операціоналізацію емоційно-інтелектуального конструкту (І. Андрєєва, О. Власова, Г. Гарскова, Д. Карузо, Д. Люсін, Дж. Майер, Е. Носенко, Р. Робертс, П. Саловей) [3], дослідження адаптивних функцій та адаптаційного потенціалу емоційного інтелекту (І. Аршава, Р. Бар-Он, М. Бреккет, Н. Коврига, Т. Кумскова, В. Овсянникова, Г. Юсупова) [12], виявлення зв'язку між складниками емоційного інтелекту та лідерськими, управлінськими якостями (Д. Гастелло, Д. Гоулман, В. Єрмаков, А. Мітлош, А. Петровська) [1], розвиток емоційного інтелекту та його складових частин (М. Манойлова, М. Нгуен, О. Приймаченко, К. Саарні) [4; 8]. Однією з перспективних сфер дослідження емоційного інтелекту є освіта (Е. Аронсон, М. Смульсон) [10].

Метою статті є представлення психологічної моделі ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Результатом аналізу та узагальнення результатів нашого дослідження стала побудова психологічної моделі ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці, у змісті якої представлено у взаємозв'язках психологічну структуру емоційного інтелекту, психологічні чинники, механізми та закономірності його розвитку [7, с. 49].

В руслі розробленої за результатами нашого дослідження психологічної моделі емоційний інтелект особистості юнацького віку розуміється нами як ієрархізована система здібностей молоді людини до обробки емоцій як інформації, що передбачає функціональну єдність емоційних та інтелектуальних процесів щодо сприйняття, розпізнавання і розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, управління емоційними проявами та зумовлює більш високу адаптивність і ефективність особистості в спілкуванні і діяльності. Водночас емоційний інтелект як інтегрований конструкт передбачає функціональну єдність емоційних та інтелектуальних процесів у цілісній системі здібностей щодо сприйняття, розпізнавання і розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, управління емоційними проявами. Психологічна

структура емоційного інтелекту юнаків методологічно ґрунтується на принципах системності, детермінізму як залежності психічних явищ від чинників, що їх зумовлюють, положеннях психологічних теорій діяльності, особистості, положеннях про структуру особистості та її розвиток в середовищі і діяльності; принципах організації психологічного дослідження; уявленнях про сутність, психологічні механізми та умови формування особистості в юнацькому віці [8, с. 53].

У контексті нашого дослідження ґенезу емоційного інтелекту в юнацькому віці розглядається як процес становлення та розвитку афективно-когнітивного (здатність особистості до ідентифікації емоцій), поведінково-діяльнісного (здатності особистості до використання і розуміння емоцій), мотиваційно-рефлексивного (здатність особистості до свідомої регуляції емоцій) компонентів емоційного інтелекту особистості на різних етапах юнацького віку (14–16 років та 17–18 років), що відбувається у відповідності до закономірностей, встановлених нами після проведення констатувального та формуального експериментів. Серед закономірностей ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці важливе значення має системна детермінованість цього процесу. Розглянемо докладніше у чому полягає зазначена закономірність.

Системна детермінація ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці пояснює вплив системи психологічних чинників на структуру емоційного інтелекту особистості. Слід зауважити, що визначені гендерно-вікові, психофізіологічні, когнітивні, особистісні чинники не розглядалися як явища жорсткого детермінізму, оскільки розвиток емоційного інтелекту в юнацькому віці під впливом різних причин може відбуватися і завдяки законам саморозвитку. Тим не менш, у нашому дослідженні визначені за результатами статистичної обробки результатів формуального впливу в процесі апробації програми розвитку поведінково-діяльнісного та мотиваційно-рефлексивного компонентів чинники, що зумовили підвищення здатностей юнаків та дівчат до ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій.

Характер взаємозв'язків між визначеними нами гендерно-віковими чинниками, а саме гендерними рівнями (маскулінності, фемінності, андрогінності), віком (етап ранньої юності 14–16 років, етап пізньої юності 17–18 років) та афективно-когнітивним, поведінково-діяльним, мотиваційно-рефлексивним компонентами емоційного інтелекту (ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій) розкривається у такий спосіб:

1) середній та високий рівні свідомої регуляції емоцій показали ті досліджувані учні та студенти, що мали виражений рівень маскулінності, середні та високі значення ідентифікації та використання

емоцій показали досліджувані з вираженою фемінністю, досліджувані з вираженою андрогінністю виявили середні показники і високі показники розуміння емоцій (рис. 1);

2) особливістю емоційного інтелекту на етапі ранньої юності 14–16 років є недостатній рівень розвитку поведінково-діяльсного (здатність до розуміння емоцій) та мотиваційно-рефлексивного компонентів (здатність до свідомої регуляції емоцій); значущість свідомої регуляції емоцій і розуміння поведінки інших стає властивим для особистості на етапі пізньої юності 17–18 років (рис. 2).

Характер взаємозв'язків між психофізіологічними чинниками та здатностями особистості юнацького віку до ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій виявляється у тому, що середній та високий рівні афективно-когнітивного, поведінково-діяльсного

і мотиваційно-рефлексивного компонентів емоційного інтелекту показали ті досліджувані, що мали виражений рівень сили та рухливості нервової системи, середні та низькі значення ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій показали досліджувані з вираженою силою та інертністю, слабкістю та рухливістю або слабкістю нервової системи. Водночас, є збалансований зв'язок між силою і рухливістю (слабкістю та інертністю) та здатностями особистості юнацького віку до ідентифікації та розуміння емоцій (рис. 3).

Характер взаємозв'язків між когнітивними чинниками та здатностями особистості юнацького віку до ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій виявляється у тому, що середній та високий рівні афективно-когнітивного, поведінково-діяльсного і мотиваційно-рефлексивного

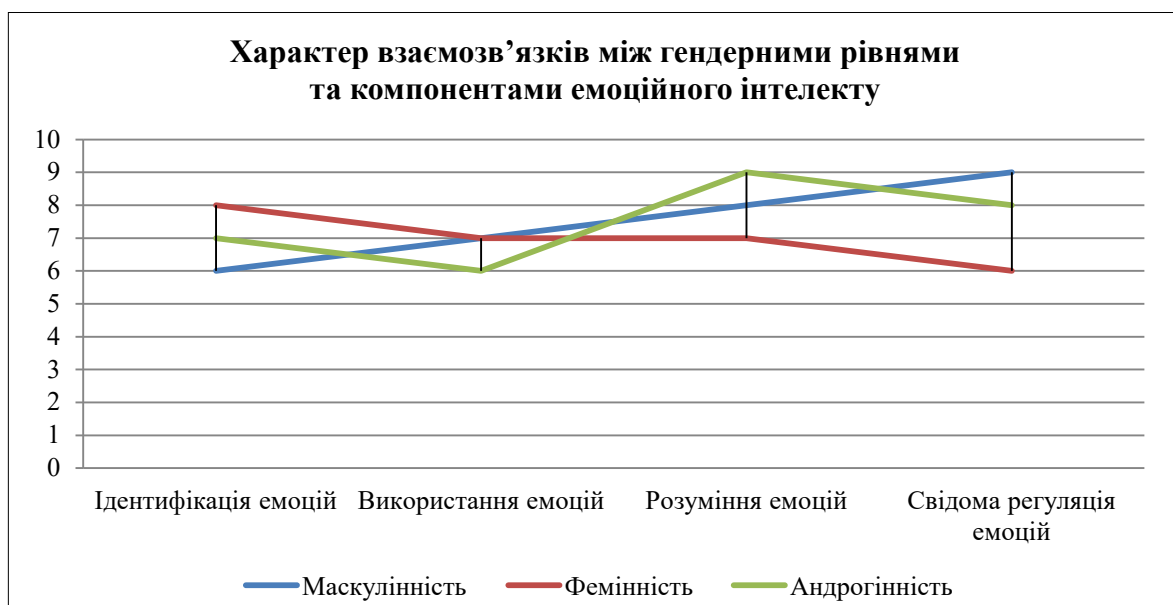


Рис. 1. Характер взаємозв'язків між гендерними рівнями та компонентами емоційного інтелекту

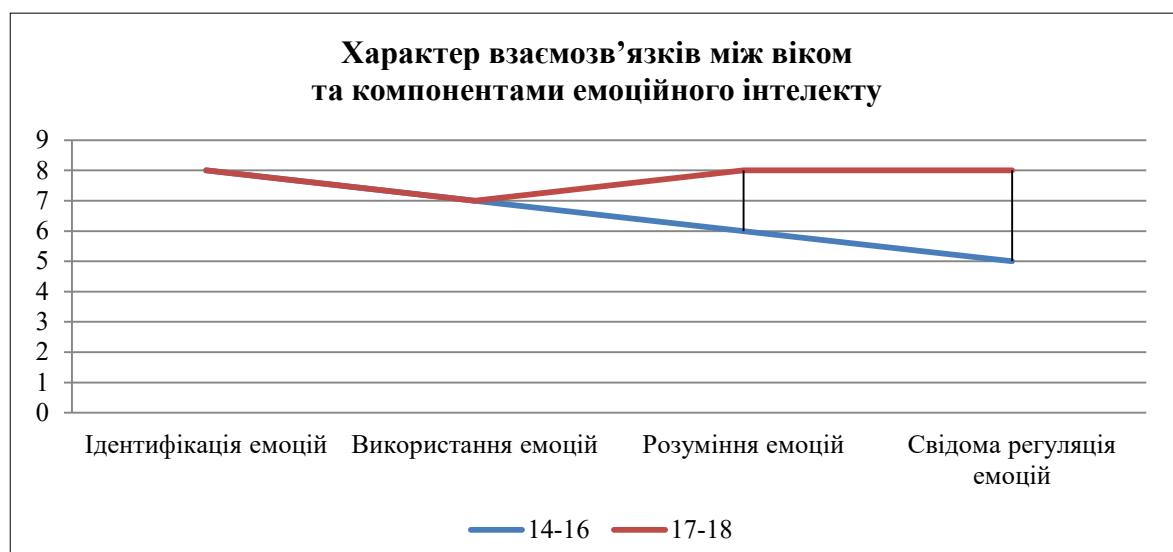


Рис. 2. Характер взаємозв'язків між віком та компонентами емоційного інтелекту

сивного компонентів емоційного інтелекту показали ті досліджувані, що характеризувалися високими показниками за шкалами теоретичного і практичного інтелекту, а середні та низькі значення ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій показали досліджувані з низькими індексами теоретичного і практичного інтелекту. Водночас більш збалансований зв'язок був виявлений між практичним інтелектом та здатностями до ідентифікації, використання і розуміння емоцій (рис. 4).

Характер взаємозв'язків між особистісними чинниками та здатностями особистості юнацького віку до ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій виявляється

у тому, що високий рівні афективно-когнітивного, поведінково-діяльнського і мотиваційно-рефлексивного компонентів емоційного інтелекту показали ті досліджувані, що мали середні та високі показники за шкалами блоку комунікативних, емоційно-вольових, мотиваційних властивостей. Середні та низькі значення ідентифікації, використання, розуміння, свідомої регуляції емоцій показали досліджувані з низькими індексами за шкалами блоку комунікативних, емоційно-вольових, мотиваційних властивостей. Водночас більш збалансований зв'язок був виявлений між мотиваційними, емоційно-вольовими властивостями та складниками емоційного інтелекту (рис. 5).

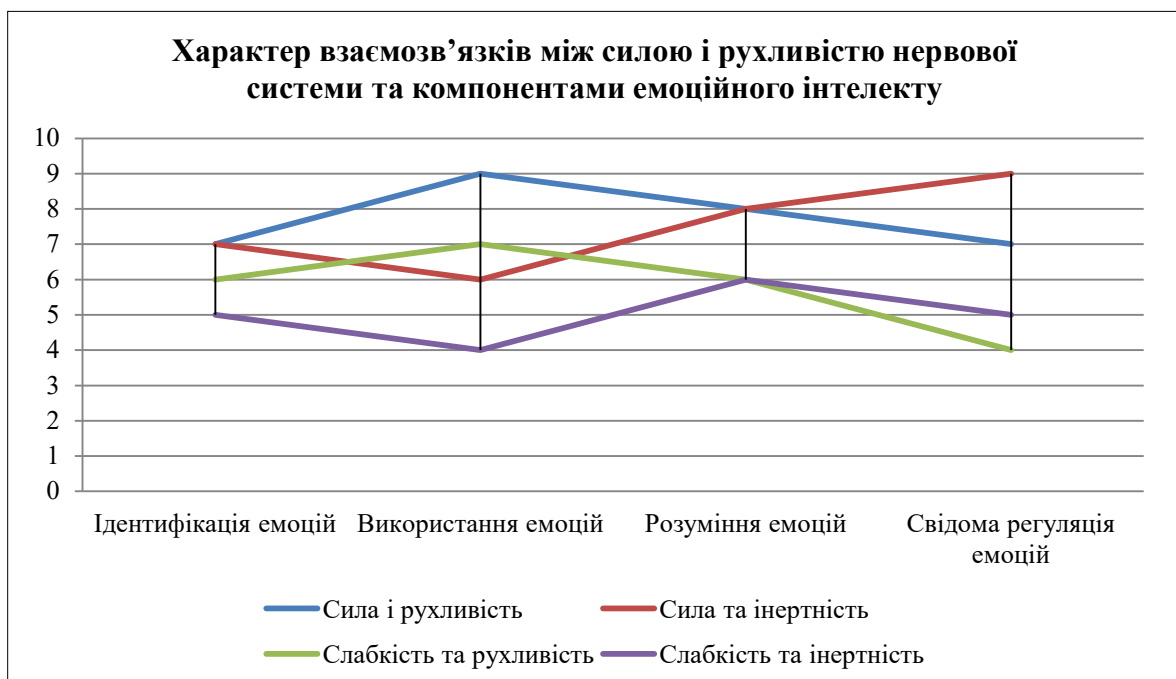


Рис. 3. Характер взаємозв'язків між силою і рухливістю нервової системи та компонентами емоційного інтелекту

Характер взаємозв'язків між теоретичним і практичним та емоційним інтелектом

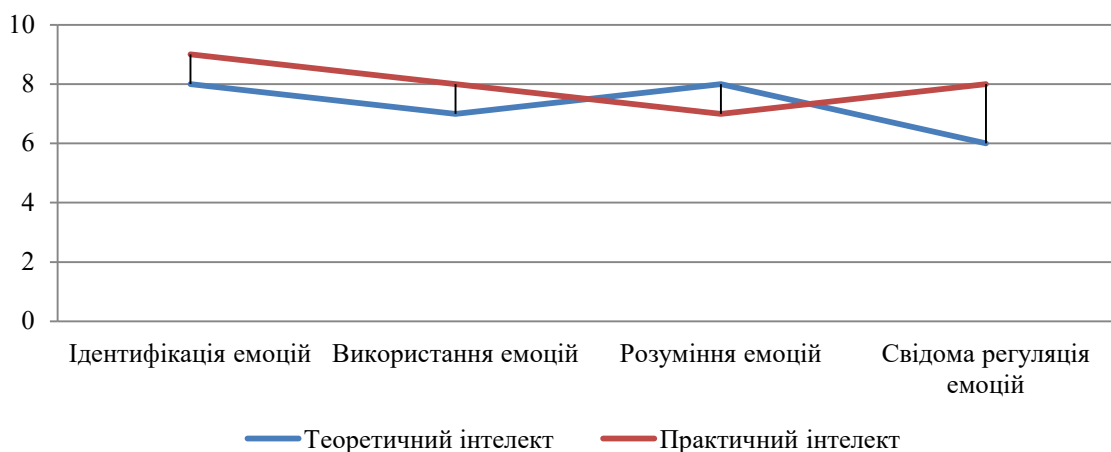


Рис. 4. Характер взаємозв'язків між теоретичним і практичним та емоційним інтелектом

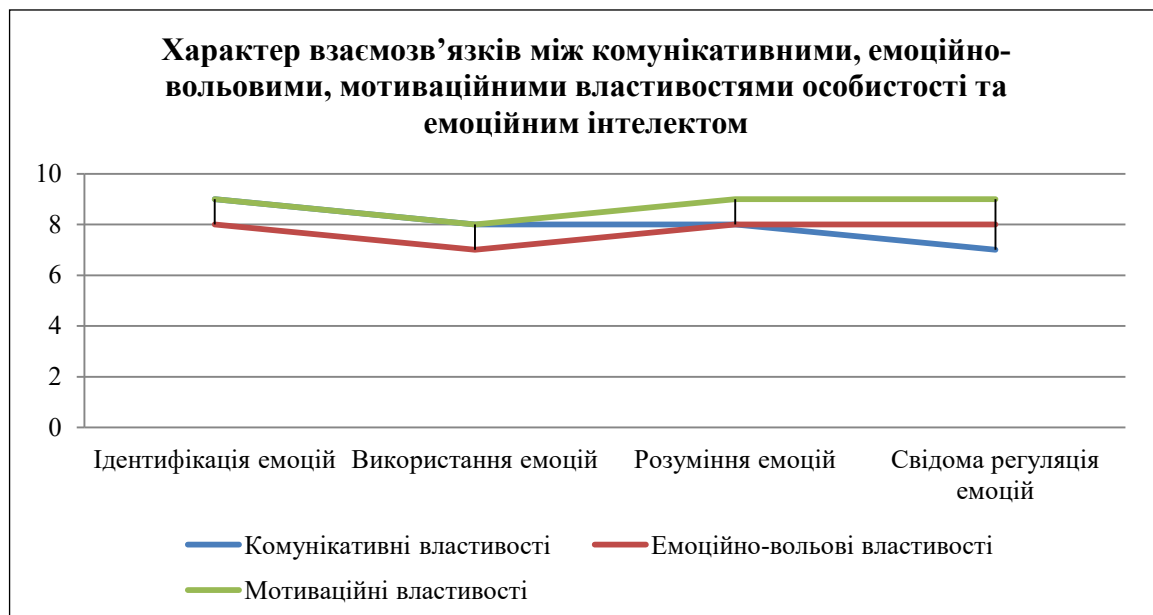


Рис. 5. Характер взаємозв'язків між комунікативними, емоційно-вольовими, мотиваційними властивостями особистості та емоційним інтелектом

Оскільки у юнацькому віці інтелект функціонує як цілісна структура, водночас, відбуваються:

- 1) прогресивний розвиток теоретичного мислення) що стає більш системним і продуктивним;
- 2) внутрішнє і зовнішнє мовлення ускладнюється за змістом;
- 3) збільшується осмисленість сприймання, уваги; удосконалюється здатність до цілеспрямованої зосередженості уваги;
- 4) уява стає керованим процесом;
- 5) довільне запам'ятовування стає значно ефективнішим за мимовільне, то саме в цей період починає окреслюватися індивідуальний стиль емоційної інтелектуальної діяльності як індивідуально-своєрідної системи психологічних засобів, які свідомо чи стихійно використовує людина з метою найкращого урівноваження своєї індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності.

Психологічна модель ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці, у змісті якої представлено у взаємозв'язках психологічну структуру емоційного інтелекту, психологічні чинники, механізми та закономірності його розвитку є результатом теоретичного аналізу та емпіричного узагальнення даних дисертаційного дослідження.

У контексті психологічної моделі емоційний інтелект особистості юнацького віку представлений як ієрархізована система здібностей молоді людини до обробки емоцій як інформації, що передбачає функціональну єдність емоційних та інтелектуальних процесів щодо сприйняття, розпізнавання і розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, управління емоційними проявами та зумовлює більш високу адаптивність і ефективність особистості в спілкуванні і діяльності.

Емоційний інтелект як інтегрований конструкт передбачає функціональну єдність емоційних та інтелектуальних процесів у цілісній системі здібностей щодо сприйняття, розпізнавання і розуміння власних емоцій, емоцій інших людей, управління емоційними проявами. Психологічна структура емоційного інтелекту юнаків методологічно ґрунтується на принципах системності, детермінізму як залежності психічних явищ від чинників, що їх зумовлюють, положеннях психологічних теорій діяльності, особистості, положеннях про структуру особистості та її розвиток в середовищі і діяльності; принципах організації психологічного дослідження; уявленнях про сутність, психологічні механізми та умови формування особистості в юнацькому віці.

Висновки та пропозиції. Таким чином, в змісті психологічної моделі ґенези емоційного інтелекту в юнацькому віці системна детермінованість характеризується зумовленістю рівнів розвитку компонентів (афективно-когнітивного, поведінково-діяльнісного, мотиваційно-рефлексивного) емоційного інтелекту від сукупності чинників (гендерно-вікових, психофізіологічних, когнітивних, особистісних). Водночас було відзначено порівняно нижчий рівень розвитку емоційного інтелекту, зокрема здатностей до розуміння та свідомої регуляції емоцій, у віці 14–16 років, ніж у 17–18 років, а також меншу погодженість на етапі ранньої юності вимірюваних у структурі емоційного інтелекту характеристик у порівнянні з особами старшого юнацького віку. Важливим аспектом в розвитку емоційного інтелекту є збалансованість його складових частин з гендерно-віковими, психофізіологічними, когнітивними, особистісними параметрами. Збалансованість

розвитку емоційного інтелекту в юнацькому віці виявилася взаємозалежною з силою і рухливістю, практичним інтелектом, мотиваційними, емоційно-вольовими властивостями.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в дослідженні структурно-функціональної єдності складових частин емоційного інтелекту особистості юнацького віку.

Література:

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект : исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. № 3. С. 83–95.
2. Запорожец А.В. Избранные психологические труды : в 2 т. Москва : Педагогика, 1986. 320 с.
3. Зейгарник Б.В. Патопсихология. Москва : Издательство МГУ, 1986. 196 с.
4. Гарскова Г.Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию. *Ананьевские чтения – 99 : тезисы науч.-практ. конф.* Санкт-Петербург, 1999. С. 25–26.
5. Изард Кэррол Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 664 с.
6. Ляц О.П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Випуск 22, 2013. С. 324–326.
7. Ляц О.П. Теоретико-методологічний аналіз змісту емоційного інтелекту. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. №3 (31). 2016. С. 47–51.
8. Ляц О.П. Фактори розвитку емоційного інтелекту в сучасних підлітків. *Збірник наукових праць. Серія: Психологічні перспективи*. Вип. 12. Луцьк, 2008. С. 49–59.
9. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект : концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
10. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту. Київ : Нора-друк, 2003. 298 с.
11. Compas B., Connor-Smith J., Saltzman H., Thomsen A., Wadsworth M. Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 2001. Vol. 127. N 1. P. 87–127.
12. Cramer P. Defense mechanism and Coping strategies : What's the difference? *American Psychologist*, 2000. June. P. 638–646.
13. Lazarus R. S. Coping Theory and Research: Past, Present, and Future. 1993. № 55. P. 234–247.

Liashch O. P. System determination of the genesis of emotional intelligence in youth

Genesis of emotional intelligence in adolescence - the process of formation and development of affective-cognitive (person's ability to identify emotions), behavioral-activity (person's ability to use and understanding emotions), motivational-reflexive (person's ability to consciously regulate emotions) components of emotional intelligence of the individual at different stages of adolescence (14–16 years and 17–18 years), which occurs in accordance with the following laws, such as: 1) systematic determination of the genesis of emotional intelligence in the youth age; 2) structural and functional unity of the components of the emotional intelligence of the personality of the youth; 3) integration of the mechanisms of actualization and implementation of emotional, intellectual and activity functions in the development of emotional intelligence of the personality of the youth.

In the content of the psychological model of the genesis of emotional intelligence in adolescence, systemic determinism is characterized by the predefined levels of development of components (affective, cognitive, behavioral, motivational, reflexive) of emotional intelligence from a set of factors (gender-age, psychophysiological, cognitive, personal). An important aspect in the development of emotional intelligence is the balance of its components with the gender-age, psychophysiological, cognitive, personal parameters. The balance of the development of emotional intelligence in adolescence was interdependent with strength and mobility, practical intelligence, motivational, emotional and volitional properties.

Emotional intelligence as an integral construct involves the functional unity of emotional and intellectual processes in a holistic system of ability to perceive, recognize and understand their own emotions, emotions of other people, control emotional manifestations. The psychological structure of youth's emotional intelligence is methodologically based on the principles of determinism as the dependence of mental phenomena on the factors that determine it, the positions of psychological theories of activity.

Key words: *emotional intelligence, determinism, genesis, youth age, gender-age factors, psychophysiological factors, cognitive factors, personality factors.*